

surogat majka

miroslav prokopijević

Retko koji protivnik surogacije će propustiti priliku da ukaže na njenu sličnost prostitutici. Tako američka feministkinja Anders Dworkin kaže, da ako se nastavi sa praktikovanjem ugovora surogacije, tada se može govoriti o novoj grani ženske prostitucije i to uz pomoć naučnika.³ Mary Warnock sličan prigovor iznosi kroz usta mogućeg lekara, koji navodno na surogaciju gleda »kao na oblik eksploracije koji je analogan prostituciji«.

Ustanova surogat majke ili jednostavno surogacije je relativno nova i dopušta dva slučaja:

(a) Muški partner iz bračnog ili vanbračnog para (načelno to mogu da budu i pojedinci) deponuje spermu koja se koristi za oplodenje jajne ćelije neke druge žene, u čijoj utrobi se plod dalje razvija, da bi dete posle porođaja bilo predato paru, tj. naručiocu. Ovde dete surogat majke ujedno i genetska majka, dok će ulogu porodične i društvene majke preuzeti druga osoba.

(b) Žena iz para daje jajnu ćeliju koja se in vitro oplodava (najčešće spermom njenog partnera), a embrion prenosi u matericu druge žene, koja nosi, rada i na kraju predaje dete paru. Ovde dete pripada svojim genetskim roditeljima.

Iako nema tehničkih prepreka da se realizuje bilo koji od navedenih oblika surogacije, dosadašnja praksa je pokazala da interesovanje postoji samo za oblik (a) surogacije, gde je na taj način u više zemalja (SAD, SRN, V. Britanija, Australija, itd.) već rođeno preko hiljadu beba. Način (b) se izgleda uopšte ne koristi. Nije neophodno da se pri surogaciji koristi in vitro oplodenje¹; moguće je osloniti se i na prirodno oplodenje. Ono se ipak ne koristi, verovatno stoga što je tehnički potencijalno manje efikasno, kao i iz moralnih razloga. Osnovna svrha surogacije je kompletiranje porodice decom. U odnosu na dobro poznato i uhdano usvajanje dece surogacija se razlikuje po tome što je surogat beba (delom u slučaju (a) ili u potpunosti u slučaju (b)) genetski vezana za roditelje uz koje će odrasti. Zakonodavstvo do u najnovije vreme nije imalo nikakvu regulativu za surogaciju. U SAD je prvi slučaj surogacije koji je došao na sud bio slučaj »bebe M«.² Kako danas stvari stoje, i na sudi i u javnosti surogacija ima veliki broj protivnika, od kojih se dobar deo zalaže i za njenu inkriminaciju. Stoga ču u ovom radu pokušati da razmotrim neke osnovne prigovore surogaciji. Najpre ču raspravljati o prigovorima kojima se tvrdi da je surogacija prvenstveno (ali ne i isključivo) moralno štetna. U drugom koraku ču razmotriti prigovore o vanmoralnoj štetnosti surogacije, a u trećem če biti reči o nekim načelnim pitanjima tretiranja surogacije.

1. PRVENSTVENO MORALNE I DELOM IZVANMORALNE STETE

Retko koji protivnik surogacije će propustiti priliku da ukaže na njenu sličnost prostitutici. Tako američka feministkinja Andrea Dworkin kaže, da ako se nastavi sa praktikovanjem ugovora surogacije, tada se može govoriti o novoj grani ženske prostitucije i to uz pomoć naučnika.³ Mary Warnock sličan prigovor iznosi kroz usta mogućeg lekara, koji navodno na surogaciju gleda »kao na oblik eksploracije koji je analogan prostituciji«.⁴ I izveštaj koji je sačinila grupa engleskih stručnjaka pod njenim rukovodstvom sugerise da je surogacija bliska prostituciji.⁵ Verovatno misleći na razornu snagu retorike i intuitivnu jasnoću ovih poređenja navedeni autori propuštaju da kažu u čemu je velika sličnost surogacije i prostitucije. Zato čemo ih ovde ukratko uporediti.

Surogacija je već definisana, a pod prostitucijom se podrazumeva zanatsko prodavanje telesnih usluga radi zadovoljenja seksualnih potreba klijenata. Protivnici prostitucije ovu smatraju prvenstveno moralno štetnom, pri čemu se kao razlozi za takav stav navode: prodavanje usluga iz intimnog domena za novac, podređivanja osećanja materijalnim imperativima, velika fluktuacija partnera koji se ne uzimaju kao osobe već kao klijenti, degradiranje seksa, mogućnost ugrožavanja porodice, neverstva, gubitak samopoštovanja, itd. Blagonačlono gledanje na prostituciju navodno preti da oslabi seksualni kodeks društva. Često se govori i o vanmoralnim štetama, kao što su ugrožavanje zdravlja, prenošenje bolesti, prodaja ljudi i razne druge klasične kriminalne radnje. Ove pojave su medutim mogući, ali ne i nužni pratnici prostitucije. Ipak, pretpostavimo da postoje i vanmoralne štete, kao što je npr. ruiniranje zdravlja ili prenošenje bolesti. Recimo da time respektujemo to što se oni često pojavljuju kao posledice ove aktivnosti.

Verujem da nije teško uočiti da doista postoje izvesne sličnosti između prostitucije i surogacije. U oba slučaja je reč o pružanju tzv. telesnih usluga, u oba slučaja nije potreban dublji lični ili emotivni odnos da bi se transakcija obavila, u oba slučaja se telesne usluge materijalno kompenzuju. Te sličnosti su medutim uglavnom površne i relativno beznačajne u poređenju sa razlikama. Prvo, pri surogaciji nema nikakvog direktnog vizuelnog i fizičkog kontakta između partnera, što je pri-

prostituciji i njoj sličnim pojavama (npr. peep show) neminovano. Možda bi prostitucija na ovoj tački više liciла na surogaciju i obrnuto, kada bi se umestio in vitro koristilo prirodno oplođenje. Ono se medutim, kao što sam rekao, do sada uopšte nije koristilo u navedene svrhe. No i kada bi to bio slučaj i tada bi postojale značajne razlike, kao što su učestalost seksualnog kontakta, svrha odnosa, itd. Drugo, namera klijenta pri ujamljivanju prostitutke je telesno uživanje vezano za postizanje neke vrste seksualnog zadovoljstva, dok je namera u slučaju surogacije dobijanje deteta i kompletiranje porodice. Treće, prostitucija se iz razumljivih razloga odvija pod velom tajnosti ili bar diskrecije, dok se ugovor surogacije sklapa preko odgovarajuće agencije (uz učeće partnera i njihovih zastupnika), a realizuje pod kontrolom lekara. Četvrti, teško je zamisliti da bi neka žena surogacijom mogla da se bavi занatski, tj. iz godine u godinu. Takav slučaj za ovih 4-5 godina još nije poznat. Prostitucija je, kako je rečeno, zanat, tj. sistematsko ili profesionalno zanimanje. Konačno, zbog stalnog lekarskog nadzora su rizici narušavanja zdravlja pri surogaciji minimalni, što se za prostituciju ne može reći. O sličnosti ili čak identičnosti surogacije i prostitucije na važnim tačkama se dakle teško može ozbiljno govoriti.

Sledeći standardni prigovor protiv surogacije kaže da je ona usmrena protiv ljudskog dostojanstva. Dostojanstvo je medutim dosta neodređen i difuzan termin i pojам. Ono što je za nekoga dostojanstveno za drugoga može biti nedostojanstveno. O problemu moralnog učinka će kasni biti reči. Jedno od retkih empirijskih istraživanja na populaciji žena koje su već bile surogat majke pokazuje, da se one ne osećaju manje vrednim ili manje dostojnim nego što su se ranije osećale, tj. pre nego što su postale surogat majke.⁶ Problemi koji njih moguće nisu vezani za gubitak samopoštovanja, nego za snažna osećanja koja gaje prema deci koju su rodile. Možda nekoga ovo neće ubediti u postojanje osećanja dostojanstva surogat majki. On konačno može rezultat istraživanja uzeti i kao nepouzdani, jer je dobijen prikupljanjem i analizom odgovora osoba koje — prema tom mišljenju — ionako nemaju osećaj dostojanstva. Jer da ga imaju, kažu oni tumači, one se ne bi ni upuštale u surogaciju. Takav prigovor je moguć i on struktorno uzima oblik rasprave o tome, šta znači da je nešto u nečijem interesu, ovde u interesu nečijeg dostojanstva. Rasplitanje ovog pitanja iziskuje da se povede računa o bar tri dimenzije pitanja: epistemološkoj, moralnoj i političkoj. Epistemološki je uvek moguće da neko drugi bolje vidi šta je u nečijem interesu od same te osobe, o čijem interesu se radi. U tom slučaju bi trebalo da on demonstrira način zaključivanja, procedure i eventualne eksperimente, kao i kriterije za svoje tvrdnje. Kriteriji ne mogu biti definisani tako, da ih je moguće ispuniti tek kada neko promeni stanovište. Važno je uočiti da iz činjenice da osoba X bolje uočava šta je u interesu osobe X ne sledi, da osoba X mora da se podvrgne shvatanjima i uputstvima osobe Y. Ako bi to, pak, morao da bude slučaj, tada bismo u moralnoj sferi morali govoriti o paternalizmu u jakom smislu, a u političkoj o autoritarizmu. U oba slučaja bi se radilo o gubitku autonomije osobe pod pokroviteljstvom. Gubitak autonomije je ujedno i kraj moralnog pluralizma, a time i tretmana preferencija osoba kao odluka načelno jednakih u uračunljivim ljudi. To je razlog odbacivanja kako paternalizma u jakom smislu, tako i autoritarnosti. Odbacivanjem paternalizma u jakom smislu ne nestaje svaka mogućnost da se osobi X predoči od strane osobe Y da je u zabludi oko svojih interesa. To se može učiniti u obliku lične ili javne sugestije, kao i u obliku lične ili javne kritike. Naravno, iako se sugestija i kritika razlikuju, one u oba slučaja mogu da fungiraju samo kao neka vrsta apela. Iza sugestije i kritike postoji i mogućnost moralne osude, sa kojom se ujedno i završava repertoar paternalizma u slabom smislu, za koji verujem da se — nasuprot paternalizmu u jakom smislu — može zaštiti dobitim razlozima. Za razliku od paternalizma u jakom smislu koji implicira neuračunljivost osoba kojima se obraćamo, paternalizam u slabom smislu prepostavlja uračunljivost.

U slučaju surogacije je moguće, ali ne i preterano verovatno, da su žene koje su pristale na surogaciju neuračunljive. Ako bi bile neuračunljive, tada je prirodno da ne bi mogle ni da uoči šta je u njihovom interesu, pa i u intere-

Ovaj rad predstavlja jednu raniju srpsko-hrvatsku verziju članka objavljenog u časopisu »Journal of Applied Philosophy«, vol. VII, 2/1990, s. 169-182 pod naslovom *Surrogate Motherhood!*

1. In vitro oplođenje ili IVF je oplođenje veštackim putem u epruveti ili u takozvanom »Petri sudu«.

2. Za detalje u slučaju »Beba Meliss« videti dossier u: *Der Spiegel* 15/1987, s. 250-1

3. *Der Spiegel*, s. 254.

4. M. Warnock, s. 146.

5. Report of the Committee of Inquiry into Human Fertilisation and Embryology, Predsednik: Mary Warnock, DBE, Cmnd. 9314, HMSO, London 1984.

6. Up. *Der Spiegel*, s. 253.

su njihovog dostojanstva. Pretpostavka generalne neuračunljivosti medutim nije naročito verovatno. Čak bih rekao da je realističnije pretpostaviti njihovu uračunljivost, pošto se izbor surogat majki ne obavlja slučajnim procedurama. Kandidatkinje za surogaciju se biraju posle dosta iscrpnog razgovora sa mešovitom lekarskom ekipom, tako da prednost dobijaju one koje su zrelije, stabilnije, manje konfliktne, više emotivno uravnotežene, itd. Sve one ponešto već znaju o surogaciji, a iz razgovora, medijskih i stručnih rasprava mogu o tome da se dalje obaveste. Posredničke agencije i lekari dodatno upozoravaju potencijalne surogat majke na one probleme, koji su se u dotadašnjoj praksi najčešće pojavljivali i koji predstavljaju — bar potencijalno — najveće teškoće. To su sve neke radnje koje povećavaju verovatnoću da će potencijalne surogat majke biti normalne i uračunljive osobe u uobičajenom smislu tih reči. Time je ujedno umirena savest umerenog paternaliste, jer su relevantni informacijski i upozorenja na vreme predočeni potencijalnim surogat majkama. Nema ničeg normalnijeg nego da se posle svega izbor prepusti tim osobama. U jednom od prigovora surogaciji M. Warnock kaže da je reč o ustanovu koja je intrinsično nemoralna.⁷ Medutim, iz onoga što ona usput o tome kaže, teško bi se moglo govoriti o ovakvom obliku nemoralnosti. Da je neka radnja intrinsično nemoralna bi značilo, da je ona nemoralna kao takva. Drugim rečima, ona bi bila nemoralna po svojim internim svojstvima i nezavisno od svoje instrumentalne vrednosti. Ako pretpostavimo da je ovde instrumentalna vrednost dobijanje deteta i kompletiranje porodice, ostaje da se razmisli da li je nezavisno od te instrumentalne vrednosti učinjeno išta loše u intrinsičnom smislu. Pošto je reč o komercijalnoj transakciji, to je najblizu pomisao vezana za to, da je njome učinjeno nešto nemoralno nekoj od strana, recimo da je oštećena. Pošto novopečene roditelje nikao nije prisiljavao da daju svoj novac u ove svrhe, to sumnje mogu biti vezane samo za stranu surogat majku. Da li je ona u ovoj transakciji oštećena i moralno povredena, recimo zato što je korištena kao sredstvo ili čak eksplorativana?

Diskusije o instrumentalizaciji najčešće asociraju na ubedjenja nekih moralista, prema čijem mišljenju bi čovek uvek trebalo uzimati kao cilj, a nikada kao sredstvo. Shodno tom shvatanju, čak i takva pitanja koja prolaznici medusobno jedan drugom postavljaju na ulici kao što su »Koliko je sati?« ili »Gde je Pariska ulica?« bi spadala u oblike instrumentalizacije, pošto u slučajevima takvih pitanja osobe koje pitaju koriste one upitane kao sredstvo vremenske ili prostorne orientacije. Shodno tome, ovakva praksa bi prema ovim moralistima bila nedopuštena, te bi se morala izbeći; naravno da nikao normalan u pitanjima poput navedenih neće naći ništa sporno. Shodno tome, kada cijemo takva pitanja na njih treba odgovarati, a ne moralno se zgražati nad njima, jer ćemo odgovorima pomoći nekim ljudima. Slično je i sa surogacijom. Surogat majka svoju obavezu prihvata kao stvar slobodnog izbora, isto kao što košarkaš potpisuje ugovor sa svojim klubom ili radnik sa preduzećem. Ni košarkaš u svom timu ni radnik u preduzeću nisu tretirani isključivo kao ciljevi, kao što to nije slučaj ni sa surogat majkom. U svu tri slučaja se radi o kombinaciji ličnih i ciljeva drugih osoba ili ustanova. Lični ciljevi kao što su zarada za život i negovanje profesionalnih umeća (radnik), zarada i igračka afirmacija (igraci) i zarada uz pomoć drugome (surogat majka) su medusobno protkani sa interesima druge strane, tj. preduzeća, tima ili para naručilaca. Niko od te tri osobe se ne uzima kao neki cilj po sebi, ali je zato svakoj osobi osigurano da poštujući odgovarajuća pravila i ugovorne odredbe realizuje i neke svoje svrhe. Ako bi se za radnika i moglo reći da je na izvestan način primoran da radi da bi osigurao sredstva za život, za surogat majku se to ne bi moglo reći. Dosadašnje iskustvo pokazuje da se žene za surogaciju odlučuju da bi uvećale svoju (istina uglavnom skromnu) profesionalnu zaradu ili (jednako skromnu) porodične budžete. Kao što smo ranije videli, postoje takvi oblici instrumentalizacije koji nisu moralno sporni, kao što je čitav niz pitanja sličnih onima vezanim za prostorno-vremensku orijentaciju. Slično je i sa oblicima instrumentalizacije vezanim za aktivnosti radnika, igrača ili surogat majke. Ali postoje i takvi oblici instrumentalizacije čiji status nije moralno nesporan. Jedan od takvih oblika instrumentalizacije koja je moralno nedopuštena bi činila i eksplorativacija. Kako smo videli, Mary Warnock i nju pominiće.

Ako bi se moglo ustanoviti da su radnik, košarkaš ili surogat majka eksplorativani, tada bi se moglo reći da oni ne trpe samo moralnu, već i materijalnu štetu. Eksplorativacija se medutim ne sastoji u tome da se neko delimično uzima kao sredstvo (dopušteni oblici instrumentalizacije), kao što je to slučaj kada se kombinuju lični i preduzetnički, klupski ili porodični interesi. Eksplorativacija se sastoji u tome da se neko koristi nepravedno, nečasno.⁸ To bi npr. bi slučaj kada bi neki košarkaš bez stvarnog razloga bio manje plaćen od svojih saigrača, iako po kvalitetima ne zaostaje za njima, ili kada bi radnik za više težeg posla dobivao znatno manje od svojih kolega. Cena koja se danas plaća za surogaciju (u Americi je to oko 10.000 dolara) je tržišno određena i svaka je osoba može slobodno prihvatiti ili odbiti, čak i znatno lakše nego što neki radnik može odbiti posao za koji smatra da je na njemu manje plaćen, nego što bi to trebalo da je slučaj, iz prostog razloga što je to osnovni izvor prihoda za život, što sa novcem od surogacije nije slučaj. Tržište možda nije najbolji sudija, ali je verovatno najmanje loš su-

dija od onih koji su nam dostupni. Uostalom, da je cena surogacije niska, agencije bi se žalile na manjak kandidatkinja za surogat majku. Njih je medutim toliko, da se među njima može praviti selekcija. Sve dakle ukazuje na to da surogacija ne predstavlja oblik eksplorativacije, a videli smo, ni nedopuštene instrumentalizacije.

Iako je dosadašnja rasprava pokazala nedovoljnost tzv. moralnih prigovora surogaciji i iako smatram da isključivo moralni razlozi nisu dovoljni da bi se neka pojava inkriminisala, za trenutak ću pretpostaviti da je sasvim obrnuto, tj. da je zahtev za inkriminacijom opravdan, da bi se videlo koliko je složeno da se ispune za to traženi uslovi.

Protagonista inkriminisanja surogacije ne može da se poveze na puku nelagodnost koju oseća pri pomenu ove reči ili u susretu sa nekom surogat majkom. On bi istovremeno morao da razjasni svoju nelagodnost. Nelagodnost je relativno blago osećanje, koje prati naše nezadovoljstvo ili zabrinutost usled nečega. Da bi bilo osnova za pokretanje zahteva za inkriminaciju, umesto nelagodnosti bi moralno da se govori o nekoj snažnijoj emociji, kao što su snažno uzbudjenje, bes, strepnja i sl. Ta emocija bi moralna uvek da se javlja u slučaju neke pojave, a ne tako da je ponekad prati a ponekad ne prati. Nadalje, pojava koja bi izazvala te snažne emocije sva put kada se javlja ne bi smela da bude previše retka. Da li surogacija, sa učestalošću 1 slučaja na 250.000 stanovnika (u slučaju SAD) predstavlja tako čestu pojavu i čime bi ona uvek i snažno mogla da remeti osećanja Amerikanaca? To pitanje ostavljam protivnicima surogacije, posebno prohibicionistima?

Pretpostavimo da su svi do sada pobrojani uslovi zadovoljeni. Da bismo ozbiljno uzeli zahtev za inkriminacijom, potrebno je da postoje neki razlozi za to. Do njih se u ovom slučaju može, recimo, tako doći, što će se pozvati na Koran ili na Bibliju ili na neki drugi moralni kodeks. Može se dogoditi da se ti razlozi pokažu kao dobri, a može biti da se pokažu kao puke predrasude. Pretpostavimo da se pokažu kao dobri, to međutim još uvek nije dovoljan razlog za inkriminaciju neke pojave. Pojedinačno nesvidanje koje zadovoljava prethodne uslove svakako nije dovoljan razlog za zabranu. U demokratiji je uobičajeno da se za neku odluku traži podrška većine. Da li neko mišljenje — recimo, da surogaciju treba zabraniti — deli većina ili je možda reč samo o nekoj manjini, to se ne može dozvati sedeci u prostorijama vlade i nagadajući, već samo odgovarajućim istraživanjem. Većina treba da se složi ne samo o tome da je reč o moralnoj problematičnoj pojavi, nego i o tome da je tu pojavu potrebitno zabraniti zakonom.⁹ I na ovoj tački se protivnici surogacije susreće sa izvesnim dilemama: ako su njegovi razlozi za zabranu dobri, trebalo bi očekivati da bi i drugi to trebalo da vide, pa time i da donesu odluku prema kojoj odustaju od surogacije. U tom slučaju bi zabrana postala suvišna. Ako pak ti razlozi nisu dobri, kakvi su korist i zadovoljstvo u tome, šta će ih se dodatno štititi inkriminacijom, tj. nasiljem? Nije li reč o tome da se neznanje i arogancija čuvaju golinom nasiljem?

Pretpostavimo opet da bi razlozi protivnika surogacije mogli biti dobri. Čak i u tom slučaju je pitanje da li on odmah treba da posegne za zabranom: da li je racionalno komarce tamniti puškom? Ne stoje li mu na raspolaganju, pre nego što posegne za zabranom, mogućnost sugestije, kritike pa čak i moralne osude? Tek ako od njih ne bi bilo očekivanih rezultata, tada bi mogao da pribegne zakonu. Uostalom, teško je verovati da bi svi uslovi za zakonsku zabranu surogacije mogli da budu ispunjeni bez nekih dodatnih pogodnosti, kao što su: latentno puritanski ili moralistički nastrojena većina; moralna zatucanost i odgovarajuća raširenost predrasuda; redukcija ili odsustvo mogućnosti da se pristalice i protivnici surogacije mogu pod približno jednakim uslovima javno da oglašavaju, itd.

(NASTAVIĆE SE)

7. »Jer, smatra se da je uguravanje treće osobe u bračni odnos mnogo opasnije tamo gde je ta osoba žena koja prolazi kroz devet meseci trudnoće da bi dala svoj prilog. Nasuprotnome, davalac sperme je totalno bezličan i anoniman. Stavise, postoji vrlo snažan osećaj da je žena koja se privata surogaciju, ako ne već eksplorativana (jer ona je izabrana da tako postupi i biće plaćena) u najmanju ruku iskoristena kao sredstvo za neki drugi cilj, i da je ovo intrinsично nemoralno.« (M. Warnock, s. 144). Ovaj navod je jedan od primera da dosta konfuznog razmišljanja i neanalitičkog diskusiju raznih problema u članku Warnockove.

8. M. Lockwood, s. 182.